

Жіноче вбрання населення чорноліської культури.

Костюм може розказати і про конкретну людину, і загалом про народ значно більше, ніж будь-яка категорія культури. І не тільки тому, що головні убори, одяг, взуття, прикраси, аксесуари тобто, все, що становить поняття “костюм” відбиває рівень технічного розвитку, технологічні досягнення виробництва, зв’язки та інші чинники, котрі складають характеристику матеріального світу. У вбранні сконцентовано естетичні, моральні, релігійні традиції. Саме вони відкривають духовні засади суспільства, або (образно кажучи) – його душу.

Фахівці, вивчаючи вбрання, дійшли висновку, що народження і окремого елемента, і цілісного ансамблю зумовлено доцільністю у використанні, а існування (у просторі та часі) – уявленнями про красу. Це спостереження костюмознавців та етнографів стали аксіомою: гармонія “корисного і красивого” забезпечувала вбранню життя впродовж не одного століття. Не прямо, а опосередковано (адже у ланцюжку “корисне-красиве” відсутній перший елемент), закон знайшов втілення і у застосуванні прикрас: ті з них, котрі увібрали естетичні та моральні норми певної спільноти, передавали від покоління до покоління.

Історія костюма народів, котрі колись мешкали на землях сучасної України, надзвичайно цікава і багата. Правда, висвітлено ще не всі її сторінки з причини відсутності достатньої кількості матеріалів, за якими можна відтворити вбрання. Але зараз все частіше спеціалісти звертаються до нових методик дослідження. Наприклад, до реконструкції – відновлення форми, способів виготовлення, декору компонентів убрання на підставі аналізу зображень, писемних свідчень, археологічних знахідок. Останнє має велике значення, оскільки відкрито численні археологічні об’єкти, що значно збагачують наші знання про різні сторони

предметного світу давнини (1). Отже, поступово ми заповнимо прогалини у вивченні теми.

Автори статті поставили собі за мету реконструювати одяг, поширений на початку I тис. до н.е серед жінок, котрі належали до племен так званої Чорноліської культури (населення Лісо-степової зони між Дністром та Дніпром, та в басейні р.Ворскли). На жаль, ми не маємо найбільш інформативних джерел, за якими можна відтворити певне явище: наративних композицій чи окремих зображень людей, будь-яких писемних свідчень про етнос. Саме такі відомості, безумовно, є найбільш яскравим відлунням життя і допомагають уявити його майже без гіпотетичних припущень.

За таких обставин (тобто, недосконалості бази даних) для досягнення результату надзвичайної ваги набирають археологічні знахідки: фрагменти текстилю, шкіри (навіть незначні), декоративні елементи. Крім того, є сенс розглянути кераміку, а також інші речі, що становлять характеристику культури – їх аналіз наближує до розуміння художнього мислення, принципів мистецтва, зрештою – естетичного ідеалу тих, хто створював і носив убрання.

Перше питання, що виникає у дослідника: з яких матеріалів виготовляли головні убори, одяг та взуття? А ргіогі ми припускаємо, що для цього використовували тканини, шкіру, шкури свійських та диких тварин.

Сліди виробництва текстилю та шкіри у II – на початку I тис. до н.е. бачимо на пам'ятках культури багатьох європейських племен. Вони свідчать про значні технологічні досягнення: тканини виробляли з рослинних волокон (в основному, вирощували льон) та вовни, причому, вміли одержувати текстиль із заданими властивостями з різних видів та сортів сировини, досить складних прийомів прядіння, ткацтва (2).

У пам'ятках “чорнолісців” не зафіксовано рештків тканин, шкіри, але можемо припустити, що природно-кліматичні умови спонукали до широкого використання льону та вовни, хутра та шкіри – продукції господарської діяльності чорноліських племен, котра забезпечувала всі ланки побуту, у тому числі розвиток ткацтва та інших ремесел. Розкопки чорноліських пам'яток

(городищ, поховань) відкрили декоративні вироби, котрі до певно міри відбивають і загальний вигляд костюма, і форму окреми його деталей.

Деякі з них були у так званих скарбах — наборах речей різни категорій, серед яких — прикраси, котрі, можливо, утворювали єдиний ансамбль. Так, на Суботівському та Залевкінському (Черкаська обл.) городищах знайдено: сережки, браслети, пронизки, платівки (3). З інших пам'яток в ареалі мешкання “чорнолісців” походять шпильки, фібули (4).

Перш за все, розглянемо оздобу голови: сережки, пронизки. На Суботівському городищі у скарбі 1971 р. було 3 сережки з круглими щитками: вони скручені з бронзового, круглого у перерізі дроту. Малюнок виробу побудовано на зіставленні розмірів та конфігурації нижньої (пласка спіраль) та верхньої (петля, відігнута у бік, протилежний звивам спіралі) частин (5). Схожі прикраси з'явилися на території Правобережної України ще за доби пізньої бронзи (мабуть, найперше в убранні жінок з племен білогрудівської культури). Суботівські сережки хоча і зберегли загальну композицію “білогрудовських”, але відрізняються від них меншими розмірами та вставкою в деяких екземплярах круглої залізної платівки (Табл. I, 1). Це так званий “чорноліський варіант підвісок білогрудівського типу”. Особливість абрису викликає припущення, що їх закріплювали на головному уборі, котрий за типологічними ознаками належить до налобних пов'язок (Рис. 1). З історії костюма знаємо, що шнури, джгути, стрічки з шкіри, тканини, були найпоширенішими та універсальними уборами. Існувало безліч варіантів способів носіння, зав'язування та оформлення у різних народів. Вони розрізняються також семантикою, котра увібрала в себе етнічний, соціальний та художній аспекти.

“Чорноліські” жінки носили сережки, що нагадують пружинку (об'ємну спіраль у 3 витки) з бронзового дроту, круглого у перетині. Декілька екземплярів знайдено у Суботівському скарбі (6). Специфіка форми свідчить, що їх використовували як підвіски. Можливо, вони були елементами зачіски: “спіральки” нанизували на пасма волосся на скронях (Рис. 2).

Як ми вже зазначали, в середовищі різних народів приділяли велику увагу оздобленню налобних пов'язок. “Чорнолісці” також

застосовували різні декоративні вироби, щоб прикрасити стрічки. Так, серед речей Залевкінського скарбу були біконічні пронизки (кобанського типу). Скручені з бронзової дротинки так, що звиви спіралі тісно прилягають одна до одної, вони мають різні діаметри на кінцях та посередині (7). Мабуть, така технологія забезпечувала витворам певні художні ефекти: переливи, гру світла на рифленій поверхні. Ми думаємо, що їх розміщували на стрічці як облямівку верхнього та нижнього пружків. Крім того, пронизки могли нанизувати на нитку і носити на шиї замість намиста (Рис.2).

Наручні прикраси у “чорноліського” населення не надто різномантні. Знайдено тільки браслети (мабуть персні не мали поширення). На Суботівському городищі зафіксовано сліди виробництва широких пластинчастих наручнів з оригінальною застібкою (кінці браслета скріплювали за допомогою невеличкого стрижня, котрий вставляли в отвір опуклої дископодібної пластинки). Вони відліті за восковою моделлю, пишно оздоблені рельєфним орнаментом. (Табл. II, 1) Відомий дослідник О.І. Тереножкін вважав такі браслети характерними декоративними елементами, котрі вирізняють костюм чорноліських племен (8).

Своєрідність ансамблеві надавали спіралеподібні браслети з тоненького прямокутного стрижня (також знайдені на Суботівському городищі) (Табл. II, 2). На відміну від описаних вище такі (“пружинні”) прикраси були поширені в Європі: аналогії є серед речей лужицької культури (правда, найчастіше вони зроблені з круглого у перетині дроту) (9).

У Залевкінському скарбі також була наручна прикраса: бронзовий браслет – литий, з опуклими півколами на обідку (10).

Скоріш за все, вироби цієї категорії (тобто браслети) не поділяли на “жіночі” чи “чоловічі”. Про це говорить і форма предметів, і візерунки на них, в основі яких – мотиви спіралі, характерні в передскіфський час в середовищі чорноліських, кіммерійських та фракійських племен. Схожі між собою орнаменти були декором убрання і жінок, і чоловіків.

Огляд прикрас, притаманних “чорноліським жінкам”, не можна обмежити тільки особистими (знімними). Цікаву інформацію, необхідну для реконструкції костюмів, подають оздоби незнімні, тобто аплікації. Серед них — бронзові “фігурні” платівки різних

розмірів (Табл. I, 2). Досить багато таких знайшли на Суботівському городищі (у скарбах 1955 та 1971р.) (11). Імовірно, їх розміщували на головних уборах, певних ділянках плечового та поясного одягу, взутті. Оскільки отворів на пластинках нема, то, можна припустити, що кожну пришивали (стібками зверху) або приклеювали смолистою речовиною. На тонкому полотні декоративні елементи прикріплювали нитками (і це був додатковий засіб оформлення), а на цупкому текстилі чи шкірі – клеєм.

Конфігурація пластинок (за ними в літературі закріплено назву “вісімкоподібні”) дозволяє створити декілька варіантів орнаментів (Табл. I, 4). Серед археологічних матеріалів цього часу є досить багато схожих платівок (наприклад, подібні оздоби знайдено поблизу сіл Сахарни та Алчедар на території Молдови) (12).

Ще одна категорія декоративних виробів – тоненькі трубочки, згорнуті з прямокутної бронзової смужки (також з скарбів 1955 та 1971 р.) (Табл. I, 3) Ідея створення порожнистих циліндрів для оздоблення будь-якої поверхні має глибокі корені: аналогічні бачимо серед речей енеолітичного часу. Їхня простота не була на заваді у складанні візерунків: завдяки лаконічності деталей ті, хто прикрашав одяг, одержували чіткий, графічний малюнок (Табл. I, 5).

Можна уявити, який гарний вигляд мали аплікації: бронзові платівки та пронизки блищали ніби золоті, а поєднання з яскравими барвами вбрання, надавало строям особливої ошатності. З окремими компонентами костюма пов'язані шпильки. На Суботівському городищі (у верхньому шарі: IX-VIII ст. до н.е.) відкрито уламки форм для їх відливання: у цей час найпоширенішими типами були стрижні з конічною чи цвяхоподібною шапінкою та боковою петлею (13). Привертає увагу випадкова знахідка в с. Хмельна (Черкаської обл.) - шпилька з ажурним віялоподібним завершенням (Табл. III, 1). Ймовірно, це імпорт з Кавказа – одне з свідчень зв'язків “чорнолісців” з кобанськими племенами (14). Діапазон використання виробів цієї категорії досить широкий: для закріплення головних уборів, що належать до так званих платових (покривала, намітки, хустки), оздоба зачіски, заколка для одягу. Одна з версій застосування унікальної прикраси з с. Хмельна – застібка для пояса у парадному костюмі (Рис. 1).

Для скріплення наплічного одягу, мабуть, слугували фібули (Табл.ІІІ,2). Хоча не можна стверджувати, що вони були звичайними деталями убрання, але серед різноманітних речей – пам'яток чорноліської культури бачимо декілька довізних екземплярів (15) (Рис.2).

Отже, відомості, вилучені з дослідження археологічних матеріалів, дозволили зробити висновки про художнє оформлення вбрання, уявити варіанти поєднання особистих прикрас у ансамблі, відтворити головні убори, котрі належать до типу пов'язок, зачіску з спіралеподібними підвісками.

Ще один з напрямків на шляху наших пошуків – тобто відтворення форм та образного строю жіночого костюма, а також його компонентів – узагальнення матеріалів з історії вбрання. Археологічні залишки у різних регіонах Європи дозволяють визначити загальні тенденції у появі та існуванні всіх категорій вбрання (головних уборів, одягу, взуття), а в деяких випадках – його особливості (форма, силует, спосіб створення). Так, беззастережно можемо відмітити, що в епоху бронзи та раннього заліза жінки носили на голові убори, котрі у класифікаційному плані належать до найпростіших видів: “стрічки” та “покривала”. Майже скрізь було поширене поєднання плечового одягу (зшитого: сорочки різної довжини, драпіровочного: плащі, накидки) та поясного – розпашних та нерозпашних спідниць. Обов'язкова деталь – пояси. Вони мали не тільки практичне призначення, але й відігравали символічну роль (16).

Поставимо питання так: що надягали сучасниці “чорнолісців” у сусідніх регіонах? Яскраве уявлення про це дають пам'ятки образотворчого мистецтва: витвори дрібної пластики культури Гава-Голігради (Східнокарпатський регіон, XI – VIII ст.до н.е.). Наприклад, оглянемо глиняну статуетку з городища поблизу с.Кривче (Борщівський район, Тернопільська обл.). Давній художник виразно (хоч і в умовній манері) передав характерні обриси жіночої постаті, вбрання та декоративні елементи: сорочку з довгими рукавами, широку спідницю, підперезану поясом (Табл.ІV, 1). На іншій скульптурці (городище Лисичники) бачимо фартушок – давня за походженням деталь костюма, котра мала велике значення не тільки як утилітарний предмет, але й у

символічному плані (Табл.ІV,2). Схожі фігурки знайдено на території Трансільванії (городища Теляк, Цахнауци, Солончени, Гриничешти) (Табл.V) (17)

Ці вироби є для нас важливим джерелом інформації, тому що демонструють не тільки склад ансамблю, але й розміщення візерунків: на вороті, подолі, поясі, вздовж рук (від плечей до п'ястків). Можемо зробити висновки про характер вбрання, естетичні уподобання, котрі воно відбиває, а також припущення про способи формування плечового та поясного одягу. Як бачимо, всі деталі костюма, створюють антропоморфний силует, тобто такий, що відповідає обрисам жіночого тіла. Особливий акцент — на нижній частині — від талії до низу: одяг підкреслював стегна (можливо, навіть зорово збільшував їх). Художник передав цю особливість вбрання дещо гротескно, змалювавши на деяких глиняних фігурках кулясті об'ємні спідниці (Табл.ІV,1,2, V, 2,3).

А тепер поглянемо на предмети, котрі були у побуті чорноліських племен. Особливо привертає увагу кераміка. Аналіз форм, фактури, орнаментики посуду доповнює базу даних про декоративне вирішення костюма, наштовхує на цікаві здогади про його загальний силует. Так, характерними чорноліськими є тюльпаноподібні горщики з наліпною рельєфною смужкою – валиком з пальцевими заціпами. Він оперізує корпус під шийкою або посередині, як пояс у вбранні. І це враження підсилюють закінчення валика, що звисають, неначе зав'язки (18). Подібність глиняного пружка на посудині та елемента костюма викликає в уяві певні образи: обриси постаті жінки, одяг якої хоч і розділений пасом, але не підкреслює особливості саме жіночої фігури, тобто, убрання, загалом, не створювало антропоморфний силует. Зовсім інше враження справляють корчаги з кулястим тулубом і високою шийкою: абрис нагадує скульптурки з гальштатських городищ (18). Отже, є підстави припустити, що в середовищі “чорнолісців” були звичними костюми з такими ж пропорціями верхньої і нижньої частини, як у їхніх сусідів.

Розглянуті матеріали надають підстави для реконструкції вбрання “чорноліських” жінок (Рис.1,2). Ми думаємо, що воно включало наплічний одяг та поясний. Плечовий: лляна додільна сорочка з довгими рукавами та куртка з цупкої вовняної тканини,

овчини чи хутра. Друга частина комплекту: спідниця, зібрана навколо талії поясом, інколи доповнена фартухом.

Сорочка разом із широкою спідницею (мабуть, пошитою із щільної тканини), підперезаною кушаком, утворювали ансамбль, що належить до антропоморфного силуету, оскільки підкреслювали пропорції жіночої фігури – (Рис.1). Ми пропонуємо і другий варіант поєднання елементів: сорочка, фартух, куртка – костюмний комплекс відрізняється від попереднього загальними обрисами, котрі не вимальовують постать (не антропоморфний силует). Декоративні засоби – аплікації (металеві платівки, пронизки, шкіряні або текстильні нашивки) та, можливо, вишивка, мотиви якої читаємо у візерунках на браслетах, керамічному посуді, тощо. Цікаво уявити гаму кольорів. Ми виходимо із можливостей населення цього регіону. У Середньому Подніпров'ї, мабуть, використовувати траву марени красильної, бузину, кору вільхи – вони надавали виробам забарвлення різних відтінків червоного, лілового, рудого. Можливо, потрапляли і довізні індигоносні рослини (наприклад, трава вайда). Жінки з давніх давен уміли вибілювати тканини, але застосовували інколи небілене полотно.

Форми одягу продиктовані вимогами практичної необхідності, пов'язані з природно-кліматичними умовами, особливостями господарства, і зрештою – смаками людей, котрі створювали і носили костюм. Запропоновані моделі узагальнюють результати вивчення пам'яток передскіфського часу, розвідки з історії ткацтва та костюмів європейських народів.

Список ілюстрацій
Табл. I
Бронзові прикраси з Суботівського городища

1. Підвіски
2. Платівки "вісімкоподібні"
3. Циліндричні пронизк
4. Варіанти візерунків з платівок.
5. Варіанти закріплення пронизок на поверхні виробу

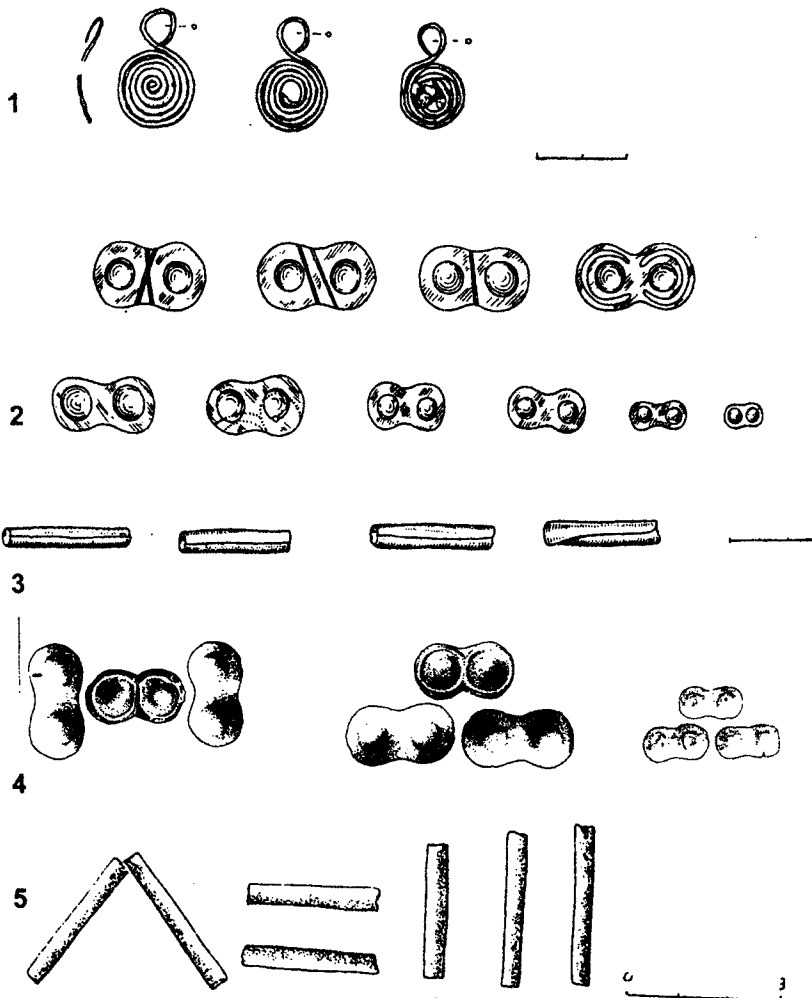
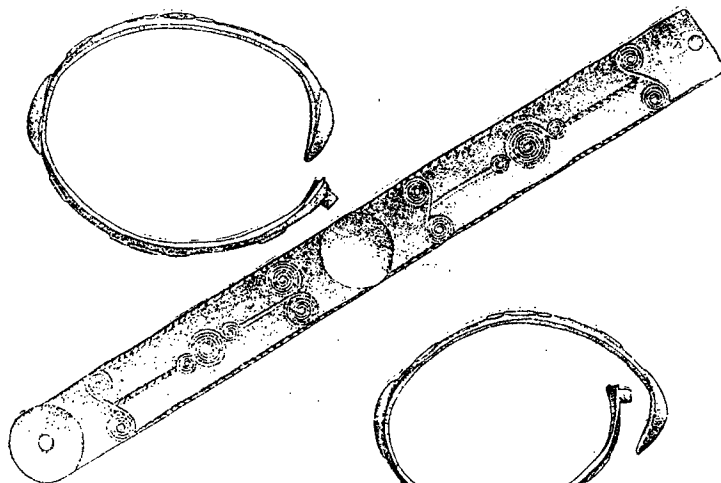
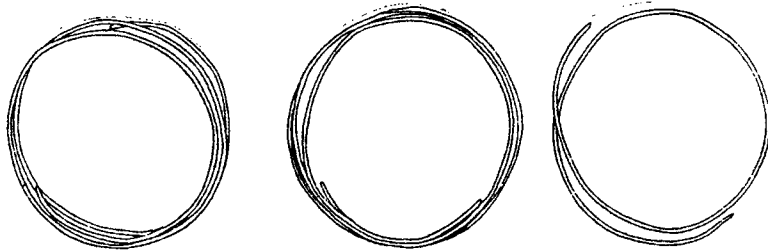

Табл. II
Браслети, знайдені на Суботівському городищі

1. Пластинчасті браслети з рельєфним візерунком
2. Спіралеподібні вироби

1

2

Табл. III
Аксессуары вбрання "чорноліських" жінок

1. Шпилька з с. Хмельна (Черкаська обл.)
2. Фібула, знайдена у Резніковському районі (Молдова)

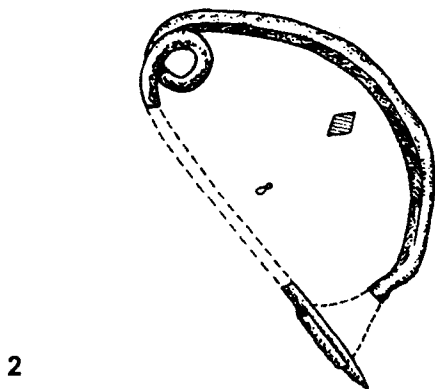
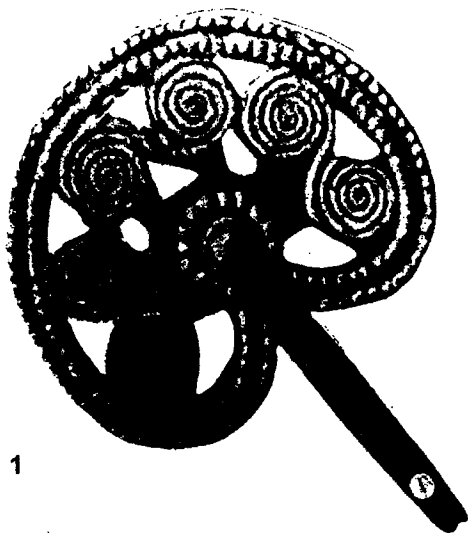
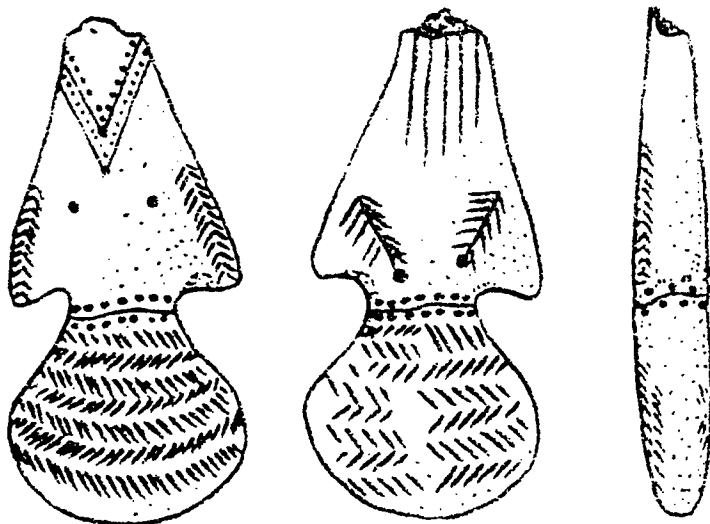
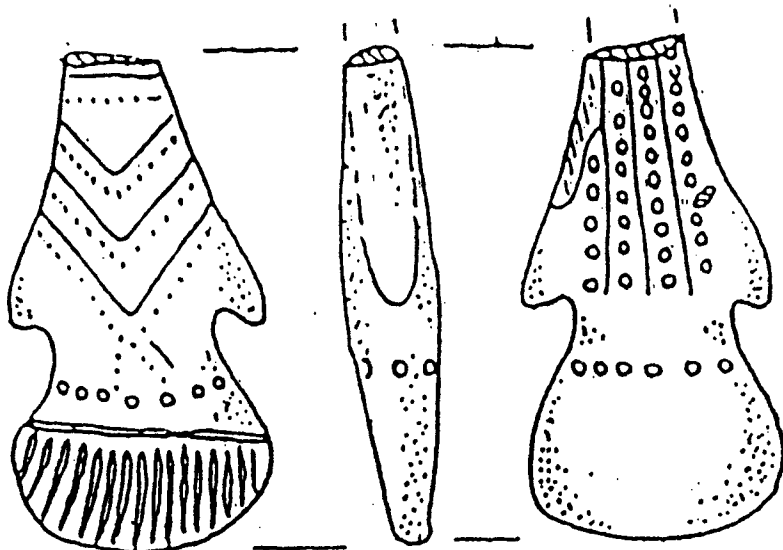

Табл. IV
Скульптурні зображення жінок з городищ культури Гава-Голігради
на території України

1. Глиняна фігурка з городища Кривче
2. Скульптурка, знайдена на городищі Лисичники

1

2

Табл.V

Пам'ятки культури Гава-Голігради - скульптурні зображення жінок

1. Глиняна фігурка з городища Гранічешти (Румунія)

2. Скульптурка з городища Теляк (Румунія)

3. Фрагмент скульптурного зображення жінки з городища Лисичники

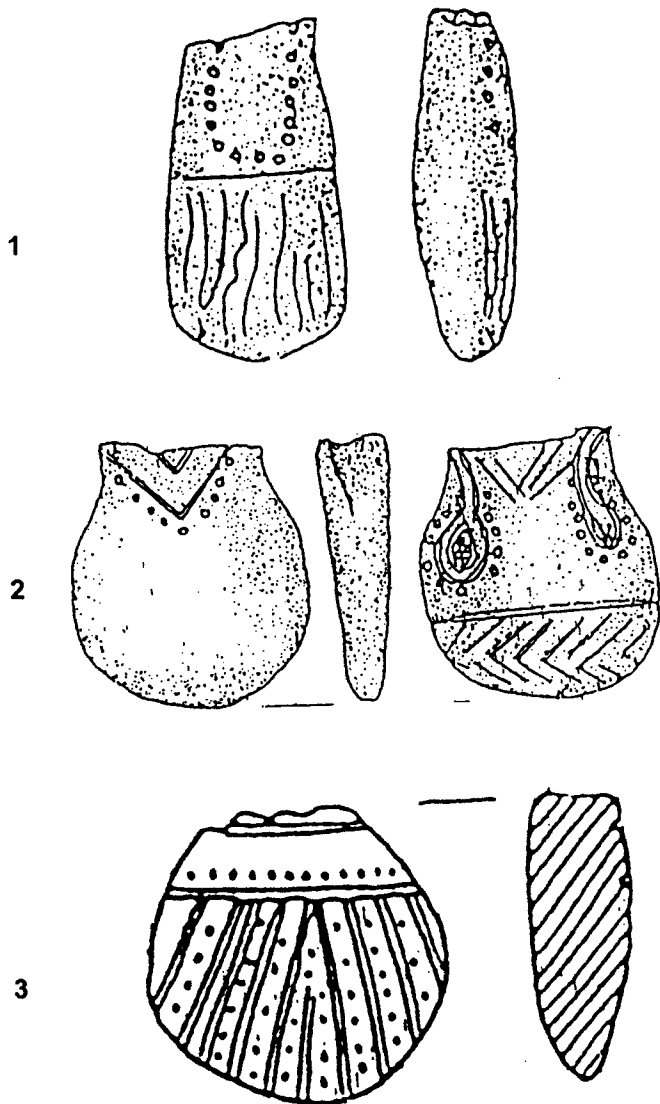

Рис.1

Рис.2

Література.

1. Ключко А.С. Верхній плечовий одяг скіфів.// Археологія – 1984 -№47 – С.57
- Ключко А.С. Новые материалы к реконструкции головного убора скифянок // Древности Степной Скифии.–К.,1982–С.118-130
2. Munksgaard E. Oldtidsdragter. –Nationalmuseet, Kobenhavn- 1974 –208 S.
3. Тереножкин А.И. Киммерийцы. –К.- 1976 –С.73, рис.40; с.82, рис.52,57
4. Мелюкова А.И. Культуры предскифского периода в лесостепной зоне// Степи Европейской части СССР в скифо-сарматское время. –М., 1989, С.26 табл 7,8
5. Тереножкин А.И.,1976, с.82,рис.52
6. Там же
7. Там же, с.73, рис.40
8. Там же,с.86, рис.51.
9. Мелюкова А.И. 1989, с.26, табл 7,14
10. Там же, с.73, рис.40
11. Там же, с.85, рис.57
12. Там же, рис.62
13. Мелюкова А.И., с.26, табл 7,18
14. Тереножкин А.И.,1976, с.86, рис.60
15. Тереножкин А.И., 1961, рис.112,5
16. Ключко Л. Женский костюм в Правобережной Украине по материалам украшений тшинецкой и комаровской культур// Trzciniec: system kulturowy czy interkulturowy proces? – Poznan – 998 –S.329 – 337
- Мурашева В.В. Семиотический статус пояса в Средневековой Руси. Средневековые древности Восточной Европы. – М. – 1993 – С.22-38
17. Малеев Ю.Н. Гальштатские городища в Западной Подолии и Прикарпатье. Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины. – К. – 1987 – С.94, рис.3,1.
- Малеев Ю. Скульптурки жінок культури Гава-Голігради // Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів - Carpatica – 1995 –5 – С.97-108
18. Словник довідник археології. – К., 1996, с.302, Мелюкова А.И. 1989, с.26 табл. 8